

Қазақстан Республикасында мемлекеттік борышты басқару моделін жетілдіру

Аңдатпа. Мақалада бірнеше ғалымдардың мемлекеттік борышты басқарудың теориялық көзқарастары қарастырылған. Мемлекеттік борышты басқару жүйесі, тұтастай алғанда, ел экономикасының тұрақтануына және одан әрі орнықты дамуына елеулі ықпал ететін экономикалық саясаттың негізгі салаларының бірі ретінде әрекет етеді. Қазақстан Республикасы мемлекеттік борышының серпіні мен құрылымына талдау жүргізді, мемлекеттік борышты тиімді басқарудағы негізгі мәселелер анықталды. Сыртқы борыштың максималды көлемінің есебінсіз борышты тиімді басқару мүмкін емес. Дүниежүзілік Банк нақты елдің сыртқы борышының максималды қажетті деңгейін анықтау үшін, борыштың шекті қажетті деңгейін анықтайтын моделін пайдалануды ұсынады. Бұл модель сыртқы ресурстарды тартудың барынша мүмкін болатын көлеміне сүйене отырып, елдің орта мерзімді стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді және елдің макроэкономикалық жағдайын талдау үшін базис болып табылады. Мақалада, сонымен қатар, елдің мемлекеттік борышын оңтайландырудың негізгі бағыттары белгіленді.

Түйін сөздер: мемлекеттік борыш, бюджет тапшылығы, ішкі борыш, сыртқы борыш, борышты басқару, борыштық жүктеме, оңтайландыру, фирмааралық борыш.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-177-186>

Мемлекеттік борышты басқару экономикалық және қаржы-құқықтық ғылымда да үлкен мәнге ие. Бұл бірінші кезекте қарыз алудың қауіпсіз еместігін, бюджет тапшылығын қаржыландырудың оңтайлы нұсқаларын іздеу қажеттігін, қызмет көрсету құнын және мемлекеттік борыш құрылымын төмендетуді ұғынумен байланысты.

«Басқару» санатын, көбінесе, ұйымдастырушылық қызмет ретінде түсінеді. Осылайша, С.Н. Солдаткинаның айтуынша, «басқару (реттеу) өнері қойылған міндеттерді тез шешу және белгіленген мақсаттарды орындау мақсатында қолданылатын әдістерді ұтымды пайдалану үшін жағдай жасау немесе бар ең тиімді әдісті таңдаудан тұрады» [1].

Ә.Х. Махмутованың диссертациялық зерттеуінде бірқатар экономист-ғалымдар мемлекеттік борышты басқаруды кең және тар

мағынада қарастыруды ұсынады. Бұл ретте кең мағынада басқару деп қарыз алушы ретінде оның қызметіне байланысты мемлекеттің экономикалық саясатының бағыттарының бірін қалыптастыру түсіндіріледі. Тар мағынада мемлекеттік борышты басқару деп мемлекеттік борыштық міндеттемелерді шығаруға және орналастыруға, мемлекеттік борышқа қызмет көрсетуге, өтеуге және қайта қаржыландыруға, сондай-ақ, мемлекеттік бағалы қағаздар нарығын реттеуге байланысты іс-шаралар жиынтығы түсініледі» [2].

Е.В. Покачалова мемлекеттік борышты басқару - борышқа қызмет көрсету бойынша уәкілетті тұлғалардың шеңберін, оның мөлшері мен құрылымына қойылатын талаптарды, борыштық міндеттемелерді шығару (беру) және орналастыру тәртібін, шарттарын, қарыз қаражатын пайдалануды белгілеу

жөніндегі іс-шаралар деп санайды [3]. Бұл дефиниция қарызды орналастыру (тарту) кезеңінен бастап оны өтеуге дейінгі қатынастардың барлық шеңберін қамтиды.

Ю.А. Крохинаның пікірінше, мемлекеттік борышты басқару, бұл сыртқы және ішкі мемлекеттік қарыз алуды тарту, өтеу және қызмет көрсету бойынша, сондай-ақ, мемлекеттік кепілдіктер беру бойынша барлық операцияларды жоспарлау мен есепке алу бірлігін қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің қаржылық операцияларының жиынтығы [4].

Осылайша, теориялық көзқарас тұрғысынан мемлекеттік борышты басқаруды тиісті мемлекеттік органдардың мемлекеттік қарыздарды тарту сатысында қарыз алушы мемлекет үшін қолайлы жағдайларды, тартылған мемлекеттік қарыздарға қызмет көрсету жөніндегі төлемдерді экономикалық тұрғыдан орынды бөлуді қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қарыз алу нарығының оңтайлы жұмыс істеуін ұйымдастыру функцияларын іске асыру жөніндегі тұрақты процесс ретінде айқындауға болады. Қызмет көрсету сатысында және оларды өтеу сатысында бюджетке ең жоғары жүктеменің болмауы, сондай-ақ, тартылған қарыздар шарттарының өзгеруі бойынша анықталады. Бұл процесс Мемлекеттік қарыздарды тартудың жалпы негіздерін заңнамалық бекітуден басталады, нақты мемлекеттік қарызды тарту, алу және оған қызмет көрсету шарттарын айқындау жөніндегі мемлекеттік органдардың тікелей қызметінде жалғасады және оны өтеумен аяқталады.

Елдің төлем қабілеттілігін арттыруға әсер ететін факторларды барынша толық есепке алу шартымен мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін құру мүмкін болады. Бірқатар мемлекеттерде өздерінің борыштық міндеттемелерін уақытылы орындауға қарамастан, мемлекеттік борыштың айтарлықтай деңгейі байқалуда. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай жағдай экономикалық өсу қарқынының төмендеуімен, табыстардың қысқаруымен байланысты, бұл осы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жағдайының күрт нашарлауының және басқа да қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді теріс салдарлардың себеп-

терінің бірі болып табылады. Сондықтан өтпелі экономикасы бар елдер үшін мемлекеттік қарыз алуды тарту ұлттық шаруашылық дамудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Алайда ұлттық экономиканың үлкен және қиын басқарылатын мемлекеттік борышқа тәуелділігінің жоғары дәрежесі тиімді борыштық саясат жүргізудің салдары болып табылады.

Мемлекеттік борышты басқару жүйесі, тұтастай алғанда, ел экономикасының тұрақтануына және одан әрі орнықты дамуына елеулі ықпал ететін экономикалық саясаттың негізгі салаларының бірі ретінде әрекет етеді. Мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру тұрақты дамуға бағытталған мемлекеттің жүргізіп отырған қаржылық саясаты арнасында жүргізілуі тиіс, бұл борышқа қызмет көрсету жөніндегі шығыстарды барынша азайтуды, тәуекелдерді болдырмауды, төлем кестесі мен т.б. түзеуді көздейтін барынша тиімді режимде борышпен операциялар жүргізуді көздейді. Мемлекеттік борышты басқару жүйесін зерттеу оның иерархиялық бағынышты деңгейлерден тұратын күрделі құрылымын анықтайды, олардың әрқайсысы өз кезегінде элементтердің едәуір санын қамтиды.

Нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік кірістер мен шығыстардың теңдігіне қол жеткізу қиын. Соның салдарынан мемлекеттік бюджеттің тапшылығы мен мемлекеттік борыштың артуы қазіргі таңда көптеген өнеркәсіптік дамыған елдерге тән қалыпты жағдай. Бұл мәселе Қазақстан үшін де өзекті болып табылады, өйткені республикада мемлекеттік борыштың өсу үрдісі байқалады. Мемлекеттік борыштың және бірінші кезекте сыртқы борыштың ел экономикасына әсері оның мөлшеріне байланысты. Мәселен, егер мемлекеттік борыш көлемі елдің ЖІӨ-нің 50%-нан асса, ал оған қызмет көрсету жөніндегі шығыстар экспорттан келетін валюталық түсімдердің 25%-нан асса, онда мемлекеттік борыш шамадан тыс болып саналады. Ол елдің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіре бастайды.

Мемлекеттік борыш тек дамушы ғана емес, дамыған елдердің экономикаларына тән.

Мемлекеттік қарыз алудың тиімді саясатын жүргізген жағдайда ол орнықты экономикалық өсуге ықпал ете алады, өйткені Үкіметке қаржы ресурстарының көлемін ұлғайтуға, оларды экономикалық дамудың басым мақсаттарына бағыттауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сыртқы борыш, егер оған қызмет көрсету жөніндегі шығыстар ұсынылатын мәндерден асатын болса, экономиканы тұрақсыздандыру факторы болуы мүмкін. Елеулі сыртқы борыштың салдарынан экономикалық тәуелсіздікке қауіп төнуі және мемлекеттік егемендіктің жоғалуы мүмкін. Осыған байланысты елдің төлем қабілеттілігін арттыруға әсер ететін факторларды барынша толық есепке алу арқылы мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін құру мүмкін болады.

Мемлекеттік борыштың өсуінің әлеуметтік-экономикалық салдарларын бағалау оған қызмет көрсету шығындарының көлемі бойынша жүргізілуі мүмкін, өйткені оларға қызмет көрсетуге арналған шығыстардың өсуі мемлекеттің басқа да шығындарды қаржыландыру мүмкіндігін азайтады (экономиканы жаңғырту, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталатын және басқа да бағыттағы әлеуметтік шығындар).

Сыртқы борыш құрылымын, оның салыстырмалы және абсолюттік параметрлерін мұқият талдау арқылы қатерлерді анықтауға және борыштық жүктемені оңтайландыру міндеттерін шешуге бағытталған тәжірибелік ұсынымдарды қалыптастыруға мүмкіндік береді (1-кесте).

2019 жылдың қаңтар айындағы Ұлттық банк мәліметі бойынша ҚР-ның сыртқы қарызы 158 млрд. 800 млн. АҚШ долларына, ЖӨ-ге қатынасы бойынша 93,1 %-ға жеткен. Елдің сыртқы борышы экономиканың банктік емес секторы міндеттемелерінің азаюы есебінен 2,5 миллиард АҚШ долларына қысқарған. Сыртқы борыш құрылымында 63,6%-ын бұрынғысынша фирмааралық берешек, 25,0% байланысты емес кредиторлар алдындағы «Басқа секторлардың» сыртқы борышы, 7,8% мемлекеттік сыртқы борыш (Үкімет пен Ұлттық Банк), 3,6% – «Банктер» секторының сыртқы міндеттеме-

лері (ЕДБ және «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ) алып отыр. Фирмааралық берешек ірі кен өндіруші және көлік компанияларының шетелдік ұйымдарынан тартылған несиені өтеуі нәтижесінде 1 миллиард 800 млн. АҚШ долларына қысқарды.

Қазақстанның таза сыртқы борышы 2018 жылы 560 млн. 500 мың АҚШ долларына азайып, 47 млрд. 200 млн. долларды құрады.

Сонымен қатар, ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша сыртқы борыштың келтірілген салыстырмалы параметрлерінен 1-кестеде көрініп тұрғандай, жалпы сыртқы борыштың (фирмааралық берешекті қоса алғанда) тауарлар мен қызметтер экспортына қатынасы Дүниежүзілік банк ұсынған 220%-дан асып түсіп, 237,3%-ды құраған. Бұдан басқа, сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы Ұлттық Банктің деректері бойынша 93,1%-ға тең және «Euromoney Institutional Investor Company» деректері бойынша 117%-ға тең болған негізгі көрсеткіш Дүниежүзілік банк ұсынған ЖІӨ-ге 80%-ға тең қатынастағы көрсеткіштен және 2006 жылғы ҚР борышын басқару тұжырымдамасына сәйкес 65-70%-ғы мақсатты көрсеткіштен асып түскен. Әрине, Дүниежүзілік банктің ұсыныстары борыштың номиналды емес, керісінше келтірілген көлемінің есебіне негізделеді, сондықтан сыртқы борыштың көлемін төмендету міндеті өзекті болып табылады.

Осыған орай, мемлекеттің жауап беретін борышы жалпы көлеміне қарағанда шағын болып табылады. Қазіргі уақытта мемлекеттік борыш деңгейі, яғни Үкіметтің, Ұлттық банктің және жергілікті бюджеттердің жиынтық борышы ЖІӨ-нің 25,5%-ын құрайды (2-кесте). Бұл қауіпсіз деңгей. 2022 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық даму болжамы бойынша ол тіпті 23,7%-ға дейін қысқарады деп болжануда [5].

01.01.2019 жылға арналған доллардың ағымдағы бағамы бойынша (384,2) үкімет борышы 30, 385 млрд.долл. құрайды (бұған МБҚ бойынша міндеттемелер мен халықаралық ұйымдардың сыртқы қарыздары кіреді: ХҚДБ, АДБ, ЕҚДБ). Тағы 9,166 млрд.долл. - ҚР Ұлттық Банкінің борышы (ол ноталар шыға-

Қазақстан Республикасының сыртқы борышының нақты және салыстырмалы көрсеткіштері, млн. АҚШ долл.

Көрсеткіштер	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж,	2014 ж -2018 ж динами- касы	Өсу қарқы- ны %
1. Сыртқы борыш	157561,5	153422,2	163309,1	167223,8	158787,3	1225,8	100,8
<i>Оның ішінде фирмаралық борыш</i>	<i>79581,8</i>	<i>96679,1</i>	<i>104468</i>	<i>104110,4</i>	<i>101059,8</i>	<i>21478</i>	<i>127,0</i>
2. Сыртқы борыш, фирмаралық борышты есептемегенде	77979,7	56743,1	58841,1	63113,4	57727,5	-20252,2	74,0
3. ұзақ мерзімді сыртқы борышты өтеу және қызмет көрсету төлемдері (фирмаралық борышты қоса алғанда)	31775,9	38203,6	31403,5	37161,3	49980,9	18205	157,3
4. ұзақ мерзімді сыртқы борышты өтеу және қызмет көрсету төлемдері (фирмаралық борышты есептемегенде)	17885,7	24643,3	14337	14127,4	24173,1	6287,4	135,2
5 Адам басына шаққандағы сыртқы борыш (фирмаралық борышты есептемегенде)	4477,5	3211,3	3283,9	3476	3100,1	-1377,4	69,2
6 Сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы (%),фирмаралық борышты қоса алғанда)	71,2	83,2	119	102,7	93,1	21,9	130,8
7 Сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы (%),фирмаралық борышты есептемегенде)	35,2	30,8	42,9	38,7	33,9	-1,3	96,3
Ескерту: кесте ҚР Ұлттық банкінің мәліметтері негізінде құрастырылған							

рады, содан кейін өтімділікті тарта отырып, ішкі нарықта қайта сатады) және 1,7 млрд. долл. сәл аз көлемде - мемлекет кепілдік берген борыш пен кепілгерлік бойынша борыш құрайды.

2018-2022 жылдары үкіметтік қарыздар есебінен қаржыландырылатын жобалардың болуын, еркін құбылмалы айырбас бағамы мен жедел шешімдер қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, Қазақстан Республика-

сының мемлекеттік және үкіметтік борышы бойынша болжамдық параметрлері консервативті деңгейде белгіленеді. Мемлекеттік борыштың мөлшері 2020 жылы бюджет тапшылығы ЖІӨге шаққанда 1,0%-ға дейін төмендеген жағдайда, 27,0%-дан аспауға тиіс, бұл ретте үкіметтік борыш – ЖІӨ-ге шаққанда 25,0%. Сонымен қатар, ЖІӨ-ге шаққандағы мемлекеттік борышты 2018 жылы 25,6%-дан 2022 жылы 23,7%-ға, оның ішінде, үкіметтік

Кесте 2

Қазақстан Республикасы мемлекеттік борыштың құрылымы, млрд.теңге

№	Көрсеткіштер	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж	Ауытқуы (+,-) (2018-2014)
1	ҚР Үкіметінің борышы	5613,052	8665,700	8877,276	10193,33	11674,16	6061,110
1.1	<i>ішкі:</i>	4178,018	4349,494	4256,683	5624,301	6032,811	1854,792
1.2	<i>сыртқы:</i>	1435,033	4316,205	4620,593	4569,031	5641,351	4206,318
2	ҚР Ұлттық Банкінің борышы	26,864	354,000	2518,658	3183,438	3521,623	3494,759
3	ҚР жергілікті атқарушы органдарының борышы	233,024	310,850	436,601	572,117	717,004	483,980
	Мемлекеттік борыш	5655,411	9022,195	1143,664	13504,22	15387,21	9731,800
Дерек көзі: ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайты							

борышты 2018 жылы 19,7%-дан 2022 жылы 19,1%-ға дейін кезең-кезеңмен төмендету жоспарланып отыр.

Мемлекеттік борыштың өсуіне әлеуметтік-экономикалық әсерін бағалау оған қызмет көрсету шығындарының көлемімен анықталуы мүмкін. Аталған шығынның өсуі мемлекеттің басқа да - экономиканы, әлеуметтік

салаларды қаржыландыруға қабілеттілігін төмендету ретінде бағаланады.

Халықаралық өлшемдер бойынша Мемлекеттік борыштың деңгейі ЖІӨ-нің 25,5%-ында өте төмен. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша ДЭФ-ның соңғы есебіне сәйкес Қазақстан мемлекеттік борыш көлемі бойынша (яғни Үкімет пен Ұлттық Банктің

Кесте 3

Әлем елдерінің ЖІӨ-ге пайызбен алғандағы мемлекеттік борышы, 2018ж

Орын	Ел	Мемлекеттік борыш ЖІӨ-ге %-бен
1	Макао	0
2	Гонконг	0,06
3	Бруней-Даруссалам	3,52
5	Эстония	9,16
7	Ботсвана	11,83
11	Ресей Федерациясы	19,43
12	Біріккен Араб Эмираттары	19,71
13	Қазақстан	20,46
16	Кувейт	22,08
23	Алжир	24,45
27	Сауд Аравиясы	25,77
129	Германия	65,88
171	Франция	98,84
174	Бельгия	106,52
176	АҚШ	107,46
185	Жапония	250,91
Дерек көзі: [6] мәліметі негізінде автормен құрастырылған		

борышы) әлемнің 137 елінің арасындағы рейтингте 13-орында тұр. Сондықтан Үкімет ары қарай да бюджет тапшылығын ішкі нарық есебінен қаржыландыру саясатын жалғастыра береді (3-кесте).

Бұл рейтингте бірінші орынды нөлдік мемлекеттік қарызы бар Гонконг иеленеді (ЖІӨ-нің 0,1% ғана). Ал соңғы 137-ші орында мемлекеттік қарызы ЖІӨ-нің 240% асатын Жапония тұр. Жалпы, дамыған елдер Мемлекеттік борыш деңгейі бойынша Қазақстанды әлдеқайда басып озуда. Мысалы, Францияда мемлекеттік қарыз көлемі ЖІӨ-нің 100%-ға, Бельгияда-106%-ға жақын. Салыстыру үшін: Германияда мемлекеттік қарыз ЖІӨ-ге 68%-ға тең, ал елдің жалпы сыртқы борышы (фирмааралық берешекті қоса алғанда) 145%-ға асып отыр.

Бүгінгі күні үкіметтік борышты басқарудың тиімділігін арттыру үшін шешуді талап ететін бірқатар мәселелер бар.

1. Борыштық құралдардың ішкі нарығын дамыту.

Қазақстанда даму институттары, сондай-ақ, мемлекет құрған ұлттық компаниялар, оларды капиталдандыруға жыл сайын республикалық бюджеттен қаражат бөлінегін, бос ақша қаражатын мемлекеттік бағалы қағаздарға орналастыруды жүзеге асыратын практика бар. Нәтижесінде мемлекет екі есе шығыстарды жүзеге асырады-даму институттарын капиталдандыру кезінде және мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша пайыздарды төлеу кезінде жүзеге асырады.

2. Валюталық тәуекелдер.

Үкіметтік борыштың валюталық құрылымының төмен диверсификациясы дағдарыс және валюта бағамдарының ауытқуы нәтижесінде қаржылық шығындардың туындау тәуекеліне ұшырайды және осы тұрғыдан осал болып табылады, бұл мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігінің жай-күйіне теріс әсер ететін болады.

3. Жергілікті атқарушы органдардың реттелмеген борыштары орын алуда.

4. Мемлекеттің шартты міндеттемелері.

Тәжірибе көрсеткендей, үшінші тұлғалардың алдындағы борыштық міндеттеме-

лері мемлекеттік кепілдіктермен қамтамасыз етілген заңды тұлғалардың қарыздарын тартуы және оларға тікелей борышкерлердің кейіннен қызмет көрсетуі тиімсіз жүзеге асырылады. Инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру барысында берілген кепілгерліктер бойынша Мемлекеттік жауапкершілікті орындау тәртібі мен мөлшеріне байланысты проблемалар анықталды.

Мемлекеттік борыштың үлесінің төмен деңгейі аясында квазимемлекеттік сектордың борышы өсуде (атап айтқанда, ұлттық холдингтер мен ұлттық компаниялардың борышы). Мәселен, егер 2012 жылдың соңында ол ІЖӨ-нің 12% - ын құраса, қазіргі уақытта ол ІЖӨ-нің 15%-ын құрайды. Квазимемлекеттік сектор субъектілері міндеттемелердің, мерзімі өткен төлемдердің, дефолттың бақылаусыз өсуінің салдарынан, сондай-ақ, мемлекеттің субсидиарлық жауапкершілігіне және мемлекеттік бюджет тарапынан көмек көрсету қажеттігіне байланысты фискалдық тәуекел көзі бола алады.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі 2017 жылғы қыркүйектен бастап мемлекеттік компаниялардың сыртқы қарыздары бойынша тәуекелдерді азайту үшін квазимемсектор компанияларының қарыздарына лимиттер енгізді.

Мысалы, «ҚазАгро» - да 600 млрд. теңгеге тапшылық анықталды: 2015 жылға дейін холдинг қаржы капиталдарының сыртқы нарықтарынан қарыз тартып, несие түрінде таратып жіберген. Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің сыртқы қарыздарды тартуы бойынша келісім Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігімен келісе отырып, Ұлттық экономика министрлігі (ҰЭМ) бекіткен тәртіппен қарыз алушының сыртқы борышының шекті көлемін айқындау арқылы жүзеге асырылады. Ұлттық экономика министрлігі жоспарланған қаржы жылына қарыз алушының сыртқы борышының шекті көлемін бекітеді. 2020 жылға қарай квазимемлекеттік сектордың сыртқы борышын 20%-ға төмендету жоспарлануда.

Ұлттық қор активтерін үкіметтік борышпен алмастыруды болдырмау мақсатында мынадай шектеулер енгізілді:

- Үкімет борышын өтеуге және қызмет көрсетуге арналған шығыстар республикалық бюджет кірістерінің 15%-нан аспауы тиіс, Ұлттық қордан трансферттерді қоса алғандағы;

-Үкімет борышының және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің сыртқы борышының көлемі Ұлттық қордың валюталық активтерінің жалпы мөлшерінен аспауы тиіс.

Әлемдік тәжірибені талдау нәтижелері көрсетіп отырғандай, борышты басқару бойынша қандай да бір белгіленген нақты стратегиялар мен басқару жүйелері жоқ. Көптеген елдер өздерінің ұлттық экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, борышты басқарудың жеке жүйесін қалыптастырады.

Мысалы, көптеген елдерде борышты басқару жөніндегі функциялар бірқатар мекемелерге бөлініп берілген, әсіресе, кейбір экономикалық дамыған елдерде (Ирландия, Жаңа Зеландия, Швеция, Ұлыбритания және т.б.), яғни мемлекеттік борышты басқару жөніндегі арнайы тәуелсіз қызметтер әрекет етеді. Көптеген елдерде мемлекеттік (Үкіметтік) қарыз алу саясаты, мемлекеттік бюджет тапшылығын қаржыландырудан басқа, ішкі қаржы нарығын дамытуға бағытталған, алайда кейбір елдерде (Бразилия) үкіметтік қарыз алу көп жағдайда елдің қаржы институттарына бәсекелестік тудырмаc үшін, сыртқы капитал нарығында жүзеге асырылады.

Көптеген елдерде үкіметтік борышты тиімді басқару мақсатында қабылданатын шаралар, бағалы қағаздардың ішкі нарығының тиімді жұмысын дамытуға және қолдауға бағытталған. Мысалы, Жапонияда мемлекеттік бағалы қағаздар нарығын дамыту мемлекеттік борышты басқарудың маңызды мақсаты болып саналады, өйткені бұл нарық кредиттік тәуекелдің төмен деңгейінің арқасында ішкі Қаржы нарығы үшін басты бағыт болып табылады және неғұрлым белсенді сауда жүргізілетін бағалы қағаздардың ішкі нарығының сегменті болып табылады.

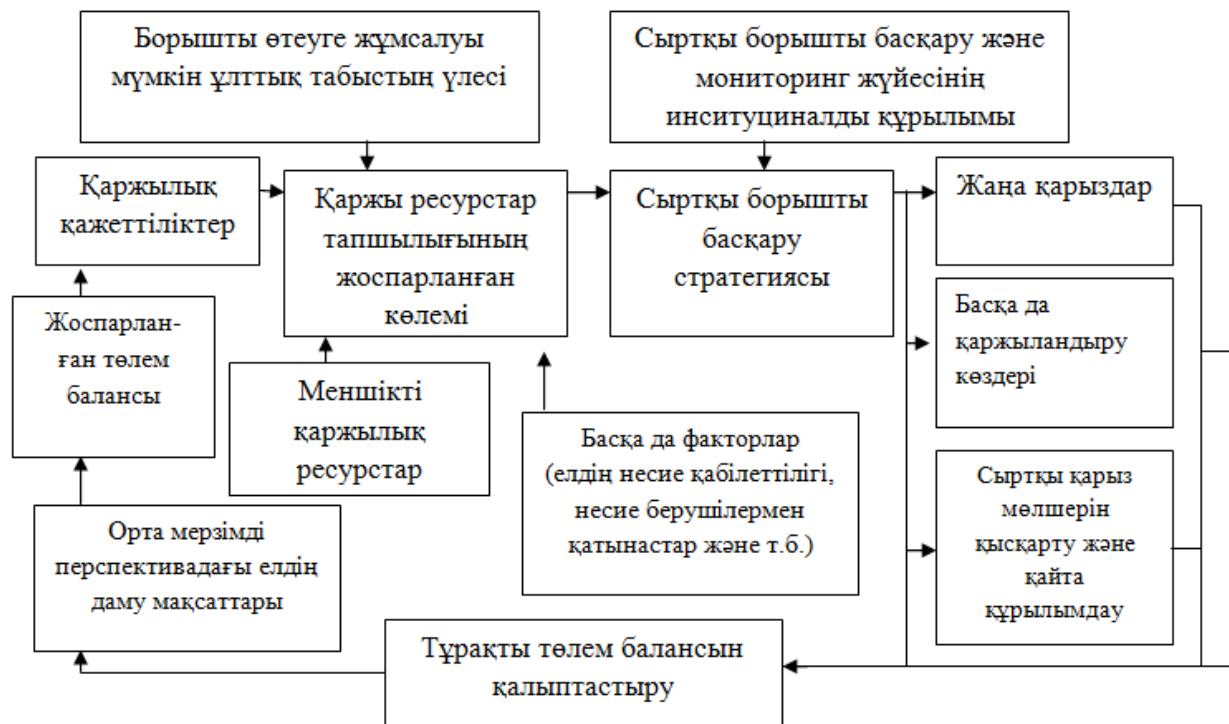
Сыртқы борышты басқарудың шетелдік тәжірибесін талдау көптеген дамыған елдер мен сыртқы борыш ауыртпалығын жеңілдетуде барынша прогреске қол жеткізген бірқатар дамушы елдерде борышты белсенді басқару

тактикасы пайдаланылатынын көрсетеді, ол борыш параметрлерін нарықта қалыптасқан конъюнктураға үздіксіз бейімдеуді болжайды. Бұған пайыздық мөлшерлемелер мен валюта бағамдарының ауытқуына тұрақты мониторинг жасап отыру арқылы, сондай-ақ, нарықтың әртүрлі сегменттері арасында белгілі бір бенчмарктермен салыстыра отырып, таңдау арқылы қол жеткізіледі.

Сыртқы борыштың максималды көлемінің есебінсіз борышты тиімді басқару мүмкін емес. Дүниежүзілік Банк нақты елдің сыртқы борышының максималды қажетті деңгейін анықтау үшін, борыштың шекті қажетті деңгейін анықтайтын моделін пайдалануды ұсынады. Бұл модель сыртқы ресурстарды тартудың барынша мүмкін болатын көлеміне сүйене отырып, елдің орта мерзімді стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді және елдің макроэкономикалық жағдайын талдау үшін базис болып табылады. Бұл модельдің құрылымы сызбада келтірілген (1-сурет).

Бұл модельдің негізінде алдағы 3-5 жылға ЖІӨ өсу қарқынын қоса алғанда, орта мерзімді перспективадағы елдің макроэкономикалық көрсеткіштерінің болжамы жатыр. Осы ауыспалы жағдайды төлем балансының болжамды жай-күйімен біріктіру сыртқы қарыздарға қажеттіліктің мөлшері туралы түсінік береді. Борыш бойынша төлемдерге жұмсалуды мүмкін ұлттық табыс үлесі, елдің кредит қабілеттілігі, халықаралық қаржы ұйымдарымен және жеке кредиторлармен өзара қарым-қатынас сияқты факторларды енгізу мемлекет есептей алатын жаңа қарыздардың көлемін анықтауға мүмкіндік береді. Сыртқы борышты құрамайтын тікелей шетелдік инвестициялар және портфельдік инвестициялар сияқты қаржы ағындарымен бірге сыртқы қаржы ресурстары қаржылық тапшылықты жою үшін жеткілікті болуы тиіс.

Сонымен бірге, сыртқы борышты басқару жөніндегі тиімді стратегияны әзірлеу үшін елдің төлем қабілеттілігі деңгейін және оған әсер ететін факторларды ғана айқындау жеткіліксіз, сондай-ақ, бірнеше сценарийлер негізінде жағдайдың ықтимал дамуын қарау қажет. Бұл сценарийлер елдің макроэкономикалық көрсеткіштерінің әртүрлі мәндері-

Сурет 1. Дүниежүзілік Банктің нұсқасы бойынша сыртқы борышты басқару моделі.

не және әлемдегі экономикалық ахуалдың жағдайына негізделуі тиіс. Борышты басқарудың ағымдағы стратегиясы шеңберінде активтер мен пассивтер бойынша ақша ағындары кемінде 10 жыл бұрын жобаланады [6].

Дегенмен, экономиканың ашықтық деңгейін арттыруға, сондай-ақ, толыққанды ішкі қаржы нарығын қалыптастыру қажеттілігіне бағытталған қадамдар ҚР Үкіметі мен Ұлттық банкінің мемлекеттің қаржылық тұрақтылығын және экономикалық қауіпсіздігін қажетті деңгейге жеткізу бойынша, сон-

дай-ақ, қарыз құралдарының ішкі нарығын дамытуға жағдай жасау бойынша іс-шаралар қабылдауына септігін тигізетіні сөзсіз.

Біріншіден, бұл салалық экономиканы дамыту және қаржы секторының тұрақты деңгейін қамтамасыз ету үшін, қарыз капиталының ішкі және сыртқы нарықтарындағы қарыз алудың дұрыс жоспарлануы болып табылады. Екіншіден, нақты нәтижеге жету мақсатында мемлекеттік борышты басқарудың механизмін жетілдіру және жеке сектордың сыртқы қарыздарын реттеу болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Солдаткин С.Н. К вопросу о сущности управления государственным долгом на субфедеральном уровне / С.Н. Солдаткин// Проблемы современной экономики. - 2009. - № 4 (32). – С. 29.
2. Махмутова Э.Х. Государственный кредит в Российской Федерации. Проблемы правового регулирования и перспективы развития: кан. дис.: 12.00.14/ Э.Х. Махмутова. - Москва, 2005. – С. 213.
3. Химичева Н.И. [и др.] Финансовое право: учебник; ред. Н.И. Химичева. –Издание-4, - Москва: Норма, 2008. - 768 с.
4. Крохина, Ю.А. Государственный кредит и государственный долг: политические причины и финансовые последствия / Ю.А. Крохина // Финансовое право. - Москва: Юрист, 2003. - №2. -С. 33-37.
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану Тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы 8 желтоқсандағы №2016 жылғы №385 Жарлығы.

6. Ситников Р.И. Зарубежный опыт управления внешним долгом и возможности его использования России // Внешнеэкономический устав России. №8 (август), 2007. – С. 47.

References

1. Soldatkin S.N. K voprosu o sushnosti upravleniya gosudarstvennym dolgom na subfederalnom urovne [On the issue of the essence of public debt management at the sub-Federal level], Problemy sovremennoi ekonomiki [Problems of modern economy], 32(4), 29(2009). [in Russian]
2. Makhmutova E.H. Gosudarstvenni kredit v Rossiiskoi Federacii. Problemy pravovogo regulirovaniya i perspektivy razvitiya [State credit in the Russian Federation. Problems of legal regulation and prospects of development] dis.: 12.00.14. Moscow, 2005. P. 213. [in Russian]
3. Himicheva N.I. etc. Finansovoe pravo: okulyk [Financial law: textbook] ed. 4th edition (Norm, Moscow, 2008, 768 p.). [in Russian]
4. Krokhnina Y.A. Gosudarstvenniy kredit i gosudarstvenniy dolg [State credit and debt: political and financial implications], Finansovoe pravo [Financial law] (Moscow, Yurist, 2003, №2, 33-37 p.). [in Russian]
5. Kazakstan respublikasy Ul'tyky korynyyn karajatyn kalyp'tastyru jane paidalanu Tujiyrymdamasy turaly Kazakstan respublikasy Prezidentinyyn jarlygy [decree of the president of the Republic of Kazakhstan on the concept of formation and use of funds of the National Fund of the Republic of Kazakhstan] dated December 8, 2016. №385. [in Kazakh]
6. Sitnikov R.I. Zarubejni opyt upravleniya vneshnim dolgom i vozmojnosti ego ispolzovaniya Rossii [Foreign experience in managing external debt and opportunities for its use in Russia], Vneshnoekonomicheski ustav Rossii [The Charter of the foreign trade of Russia], №8 (August), 2007. P. 47. [in Russian]

Г.А. Матайбаева, С.Б. Мақыш

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Совершенствование модели управления государственным долгом в Республике Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические подходы нескольких ученых к управлению государственным долгом. Система управления государственным долгом, в целом, выступает как одна из основных отраслей экономической политики, которая существенно влияет на стабилизацию и дальнейшее устойчивое развитие экономики страны. Проведен анализ динамики и структуры государственного долга Республики Казахстан, определены основные вопросы эффективного управления государственным долгом. Эффективное управление долгом невозможно без учета максимального объема внешнего долга. Всемирный Банк предлагает использовать модель, определяющую предельно необходимый уровень долга, для определения максимально необходимого уровня внешнего долга конкретной страны. Эта модель позволит разработать среднесрочную стратегию страны, исходя из максимально возможного объема привлечения внешних ресурсов, и является базисом для анализа макроэкономического положения страны. В статье также определены основные направления оптимизации государственного долга страны.

Ключевые слова: государственный долг, дефицит бюджета, внутренний долг, внешний долг, управление долгом, долговая нагрузка, оптимизация, межфирменный долг.

G.A. Matajbayeva, S.B. Makysh

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Improving the public debt management model in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article deals with theoretical approaches to public debt management by several scientists. The system of public debt management in General acts as one of the main branches of economic policy, which significantly affects the stabilization and further sustainable development of the country's economy. The analysis of the dynamics and structure of the public debt of the Republic of Kazakhstan is carried out, the main issues of effective public debt management are identified. Effective debt management is impossible without taking into account the maximum amount of external debt. The world Bank suggests using a model that defines the

maximum required level of debt to determine the maximum required level of external debt of a particular country. This model will allow developing the country's medium-term strategy based on the maximum possible amount of external resources and is the basis for analyzing the country's macroeconomic situation. The article also defines the main directions of optimizing the country's public debt.

Keywords: public debt, budget deficit, internal debt, external debt, debt management, debt burden, optimization, inter-firm debt

Авторлар туралы мәлімет:

Матайбаева Гауһар – негізгі автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Макыш Серік – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің деканы, э.ғ.д., профессор, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Mataibayeva Gauhar – The main author, Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makysh Serik – Dean of the faculty of Economics of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.